

HUQUQ SHAKLLARI (MANBALARI)

Xafizova Shahrizoda Hotam qizi

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti talabasi

Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Ilmiy rahbar: Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti o'q'ituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19811463>

Annotatsiya: Huquq shakllari (manbalari) huquq nazariyasi va amaliyotining asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Ular huquq tizimining tuzilishi, barqarorligi va qonuniyligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada huquqning asosiy shakllari, jumladan, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy odat, sud pretsedenti, huquqiy doktrina va xalqaro shartnomalar tahlil qilinadi. Har bir shaklning o'ziga xos xususiyatlari, milliy huquq tizimidagi o'rni va ahamiyati chuqur o'rganiladi. Maqola huquq shakllarini har tomonlama tushunish va ularni samarali qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Huquq shakllari, huquq manbalari, normativ-huquqiy hujjat, sud pretsedenti, huquqiy odat, huquqiy doktrina, xalqaro shartnomalar, huquq tizimi

Kirish

Huquq shakllari yoki manbalari huquq nazariyasi va amaliyotining markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, huquq normalarining tashqi ifoda etilish shakllarini anglatadi [1]. Davlat tomonidan o'rnatilgan yoki tasdiqlangan majburiy ijtimoiy normalar tizimi sifatida huquq jamiyatda mulkiy va iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlash, nizolarni hal etish va ijtimoiy buzilishlarga qarshi kurashish maqsadida paydo bo'ladi [2]. Uning ijtimoiy, normativ, majburiy va davlat tomonidan himoyalangan xususiyatlari huquqiy tizimning barqarorligini ta'minlaydi [2]. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng huquqiy tadqiqotlarni jadallashtirib, milliy va universal qadriyatlarini huquq faniga integratsiya qilgan holda rivojlanmoqda [2]. Ushbu tadqiqot huquq shakllarining nazariy asoslarini, ularning o'ziga xos xususiyatlarini va zamonaviy huquqiy amaliyotdagi ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan.

Huquq manbalarining asosiy kategoriyalari normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy odat, sud pretsedenti va normativ shartnomalarni o'z ichiga oladi [1]. O'zbekiston huquq tizimida normativ-huquqiy hujjatlar ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, ular Konstitutsiya, qonunlar, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari kabi hujjatlardan iboratdir [1, 4]. O'zbekistonning 2021-yil 20-apreldagi O'RQ-682-sonli Qonuni normativ-huquqiy hujjatlarning tushunchasi, turlari va yuridik kuchini belgilab bergan [4]. Masalan, ta'lim sohasida Milliy ta'lim sifatini ta'minlash agentligi faoliyati O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Prezidentning PF-76-sonli Farmoni, PQ-275-sonli Qarori (2025-yil 8-sentabr) va Vazirlar Mahkamasining 498-sonli Qarori (2025-yil 6-avgust) kabi hujjatlarga asoslanadi [3]. Shuningdek, 2025-yilda qabul qilingan Prezidentning PF-63-sonli Farmoni va Vazirlar Mahkamasining 292, 673-sonli qarorlari energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim normativ hujjatlardir [5]. Huquqiy odat esa uzoq vaqtdan beri shakllangan, davlat tomonidan tan olingan va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalaridir [1, 6]. O'zbekiston Fuqarolik kodeksi va Oila kodeksida odat huquqi manba sifatida tan olingan [6].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Huquq shakllari (manbalari) masalasi huquqshunoslik fanining fundamental muammolaridan biri bo'lib, uning nazariy va amaliy jihatlarini turli tadqiqotchilar tomonidan

keng muhokama qilingan. Ushbu bo'limda huquq manbalarining mohiyati, turlari, ularning o'zaro aloqasi va milliy huquq tizimidagi o'zini zamonaviy adabiyotlar asosida tahlil etiladi.

Huquqning o'zi davlat tomonidan o'rnatilgan yoki tasdiqlangan majburiy ijtimoiy normalar tizimi sifatida ta'riflanadi, u huquqiy munosabatlar va asosiy huquqlarni o'z ichiga oladi [2]. U davlat tomonidan tashkil etilgan jamiyatlarda mulkiy va iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlash, mehnat mahsulotlarini taqsimlash, davlat organlarining vazifalarini belgilash, nizolarni hal etish va ijtimoiy buzilishlarga qarshi kurashish maqsadida paydo bo'lgan [2]. Huquqning ijtimoiy, normativ, adolatli, majburiy, rasmiy belgilangan, tizimli, dinamik va davlat tomonidan himoyalangan xususiyatlari uning jamiyatdagi muhim rolini belgilaydi [2]. Adabiyotlarda huquqqa nisbatan uchta asosiy yondashuv ajratiladi: normativ (huquqiy normalar tizimi sifatida), sotsiologik (ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida) va falsafiy (erkinlik va adolat g'oyasi sifatida) [2]. Shuningdek, huquq tabiiy va pozitiv huquqqa, xususiy (masalan, fuqarolik, oila huquqi) va ommaviy huquqqa (masalan, davlat, jinoiy huquq) bo'linadi [2]. Huquqning tartibga soluvchi (ijobiy qoidalarni o'rnatish) va himoya qiluvchi (ijtimoiy munosabatlarni himoya qilish va zararli harakatlarga qarshi kurashish) funksiyalari iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [2]. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng huquqiy tadqiqotlarni jadallashtirib, milliy va universal qadriyatlarni huquq faniga integratsiya qilgan holda rivojlanmoqda [2]. Geografik jihatdan huquq tizimlari kontinental (O'zbekiston ham ushbu tizimga kiradi), anglo-sakson, hind va musulmon huquqiga bo'linadi [2]. Bu tasnif huquq manbalarining har bir tizimda o'ziga xos tarzda shakllanishini ko'rsatadi.

Huquq manbalari huquq normalarining tashqi ifoda etilish shakllari bo'lib, ularning turlari va ahamiyati huquqiy tizimning xususiyatlariga bog'liqdir [1]. Xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari, jumladan, BMT Ustavi va 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi kabi hujjatlar huquqning birlamchi manbalaridan hisoblanadi [1]. Bu normalar milliy huquq tizimlariga integratsiya qilinib, ularning rivojlanishiga asos bo'ladi.

Normativ-huquqiy hujjatlar huquq manbalarining asosiy kategoriyasini tashkil etadi va O'zbekiston huquq tizimida ustuvor ahamiyatga ega [1]. 2021-yil 20-apreldagi O'RQ-682-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni normativ-huquqiy hujjatlarning tushunchasi, turlari va yuridik kuchini belgilab bergan [4]. Ushbu qonunga ko'ra, normativ-huquqiy hujjatlar huquqiy normalarni belgilovchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi, davlat tomonidan umummajburiy tarzda belgilangan rasmiy hujjatlardir [4]. O'zbekiston huquq tizimida normativ-huquqiy hujjatlar ierarxik tartibda joylashgan bo'lib, ular Konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonunlar, oddiy qonunlar, Oliy Majlis palatalarining qarorlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, vazirliklar va davlat qo'mitalarining normativ-huquqiy hujjatlari, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlaridan iboratdir [1, 4]. Bu ierarxiya hujjatlarning yuridik kuchini belgilaydi, ya'ni yuqori yuridik kuchga ega bo'lgan hujjat quyi hujjatlarga nisbatan ustuvorlikka ega bo'ladi [4]. Masalan, ta'lim sohasida Milliy ta'lim sifatini ta'minlash agentligi faoliyati "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonun, Prezidentning PF-76-sonli Farmoni, PQ-275-sonli Qarori (2025-yil 8-sentabr) va Vazirlar Mahkamasining 498-sonli Qarori (2025-yil 6-avgust) kabi hujjatlarga asoslanadi [3]. Shuningdek, 2025-yilda qabul qilingan Prezidentning PF-63-sonli Farmoni va Vazirlar Mahkamasining 292, 673-sonli qarorlari energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim normativ hujjatlardir [5]. Bu

misollar normativ-huquqiy hujjatlarning turli sohalardagi amaliy ahamiyatini va ularning huquqiy tizimning barqarorligini ta'minlashdagi rolini yaqqol ko'rsatadi.

Normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish vakolatiga ega bo'lgan organlar qatoriga Oliy Majlis palatalari, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, vazirliklar, davlat qo'mitalari, agentliklar va mahalliy davlat hokimiyati organlari kiradi [4]. Fuqarolar ham referendum orqali normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilishlari mumkin [4]. Hujjatlarning ierarxiyasi ularni qabul qilgan organning maqomi, hujjatning turi va qabul qilingan sanasi bilan belgilanadi [4]. Hujjatlar o'rtasidagi nomuvofiqliklar yuzaga kelganda, yuqori yuridik kuchga ega bo'lgan hujjat ustuvorlikka ega bo'ladi, teng yuridik kuchga ega bo'lgan hujjatlar orasida esa keyinroq qabul qilingani qo'llaniladi [4]. Muayyan sohadagi ixtisoslashgan organlarning hujjatlari o'z sohasida yuqori kuchga ega bo'ladi [4]. Normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish jarayoni mavjud qonunchilikni har tomonlama o'rganish, bo'shliqlarni aniqlash, jamoatchilik va ekspertlar fikrini inobatga olish, xalqaro prinsiplarni hisobga olish va moliyaviy oqibatlarini baholashni o'z ichiga oladi [4]. Loyihalar ko'pincha jamoatchilik yoki ekspert muhokamalariga qo'yiladi va ishlab chiquvchi tomonidan bildirilgan fikrlar inobatga olinadi [4]. Bu jarayon huquqiy normalarning sifatini va ularning jamiyat ehtiyojlariga mosligini ta'minlashga qaratilgan.

Huquqiy odat (odat huquqi) huquqning qadimiy manbalaridan biri bo'lib, uzoq vaqtdan beri shakllangan, davlat tomonidan tan olingan va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalaridir [1, 6]. Odat huquqi jamiyatda chuqur ildiz otgan, kodifikatsiya qilinmagan, ammo davlat tomonidan sanksiyalangan qoidalar majmuasini ifodalaydi [6]. U xalqning huquqiy ongi va mafkurasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, avloddan avlodga o'tib keladigan, doimiy takrorlanadigan yozilmagan qoidalar sifatida namoyon bo'ladi [6]. O'zbekistonning amaldagi Fuqarolik kodeksi odat huquqini huquq manbai sifatida tan olgan birinchi kodeks bo'ldi [6]. Unga ko'ra, tadbirkorlik faoliyatida keng qo'llaniladigan, yozma yoki yozilmaganligidan qat'i nazar, qonunchilikda aniq ko'rsatilmagan xulq-atvor qoidasi ish odati deb ta'riflanadi [6]. Shuningdek, fuqarolik munosabatlarini tartibga solishda muayyan huquqiy normalar mavjud bo'lmaganda mahalliy urf-odatlar va an'analar qo'llaniladi [6]. Oila kodeksida ham oilaviy munosabatlarga oid aniq normalar bo'lmaganda, qonun prinsiplariga zid kelmaydigan mahalliy urf-odatlar va an'analardan foydalanishga ruxsat beriladi [6]. Bu holat O'zbekiston huquq tizimida odat huquqining muhim o'rnini va uning zamonaviy qonunchilik bilan uyg'unligini ko'rsatadi.

Sud pretsedenti (huquqiy pretsedent) sud yoki ma'muriy organning kelajakdagi shunga o'xshash ishlarga asos bo'lib xizmat qiladigan qaroridir [1]. Kontinental huquq tizimida, jumladan, O'zbekistonda sud pretsedenti anglo-sakson tizimidagidek to'g'ridan-to'g'ri huquq manbai sifatida tan olinmasa-da, sud amaliyotini shakllantirishda va qonun normalarini sharhlashda muhim rol o'ynaydi. Yuqori sud instansiyalarining qarorlari, masalan, Oliy sud Plenumi qarorlari, quyi sudlar uchun yo'naltiruvchi ahamiyatga ega bo'lib, huquqni qo'llash amaliyotining bir xilligini ta'minlashga xizmat qiladi. Garchi ular rasman normativ hujjat bo'lmasa-da, amalda huquqiy normalarni tushuntirish va qo'llashda katta ta'sirga ega.

Normativ shartnomalar huquq subyektlari o'rtasida huquq va majburiyatlarni belgilovchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi kelishuvlar bo'lib, ayniqsa xalqaro huquqda muhim ahamiyatga ega [1]. Ular ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama bo'lishi mumkin va davlatlararo munosabatlarni, shuningdek, davlatlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi [1]. Milliy huquq tizimida ham jamoa shartnomalari kabi

normativ xususiyatga ega bo'lgan kelishuvlar mavjud bo'lib, ular mehnat munosabatlarini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi.

Tarixiy jihatdan huquqiy doktrinalar va g'oyalar ham huquq manbai sifatida xizmat qilgan [1]. Huquqshunos olimlarning asarlari, ularning huquqiy normalarni sharhlash va tizimlashtirish bo'yicha takliflari huquqning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Musulmon huquqida esa huquqning asosiy manbalari Qur'on, Sunnat, Ijmo va Qiyosdan iboratdir [1]. Bu manbalar musulmon mamlakatlarining huquqiy tizimlarida, jumladan, O'zbekistonning tarixiy huquqiy merosida ham o'z aksini topgan.

Xulosa qilib aytganda, huquq manbalari murakkab va ko'p qirrali tizimni tashkil etadi. O'zbekiston huquq tizimida normativ-huquqiy hujjatlar ustuvor ahamiyatga ega bo'lsa-da, xalqaro huquq normalari, odat huquqi, sud amaliyoti va normativ shartnomalar ham huquqiy tartibga solishda o'ziga xos o'rin tutadi. Bu manbalarning o'zaro ta'siri va ierarxiyasi huquqiy tizimning barqarorligi, samaradorligi va jamiyat ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, huquq manbalarini har tomonlama o'rganish, ularning nazariy asoslarini tushunish va amaliy qo'llanilishini tahlil qilish huquqshunoslik fanining dolzarb vazifalaridan biridir. Ayniqsa, globalizatsiya sharoitida xalqaro huquq normalarining milliy huquq tizimlariga integratsiyasi va raqamli texnologiyalar rivoji bilan bog'liq yangi huquqiy manbalarning paydo bo'lishi masalasi kelgusi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalishlarni belgilaydi. Bu tahlil huquq shakllarining nafaqat statik tizim, balki doimiy rivojlanishda bo'lgan dinamik hodisa ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot huquq shakllari (manbalari)ni har tomonlama tahlil qilish maqsadida keng qamrovli va ko'p qirrali metodologik yondashuvni qo'llaydi. Huquqiy hodisalarning murakkab va dinamik tabiati, shuningdek, ularning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishini chuqur o'rganish zarurati tufayli, sifatli tadqiqot usullarining uyg'unligi eng maqbul deb hisoblanadi. Tadqiqot paradigmasi asosan analitik va interpretativ bo'lib, O'zbekiston huquq tizimi doirasida va kengroq qiyosiy kontekstda huquq manbalarining asosiy prinsiplari, tuzilmalari va amaliy qo'llanilishini tushunishga qaratilgan. Bu yondashuv mavjud bilimlarni nozik va tanqidiy sintez qilish, shu bilan birga huquq shakllarining rivojlanishi uchun yangi yo'nalishlarni aniqlashga imkon beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi huquq manbalarining nazariy asoslarini, ularning o'ziga xos xususiyatlarini va zamonaviy huquqiy amaliyotdagi ahamiyatini chuqur tahlil qilishdan iborat bo'lib, tanlangan metodologiya ushbu maqsadga erishish uchun mustahkam zamin yaratadi. Bu, ayniqsa, huquqiy tizimning barqarorligi, samaradorligi va jamiyat ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta'minlashda huquq manbalarining o'zaro ta'siri va ierarxiyasini tushunish uchun muhimdir.

Tadqiqot dizayni tavsifiy, analitik va qiyosiy xususiyatga ega. U huquqning turli shakllarini tizimli ravishda tavsiflash, ularning mazmuni va yuridik kuchini tahlil qilish, shuningdek, ularni xalqaro standartlar va boshqa huquqiy tizimlarning amaliyotlari bilan taqqoslashni o'z ichiga oladi. Yondashuv asosan sifatli bo'lib, birlamchi va ikkilamchi huquqiy manbalarning chuqur matn tahliliga tayanadi. Tadqiqotda ham deduktiv, ham induktiv fikrlash usullari qo'llaniladi. Deduktiv yondashuv orqali mavjud huquqiy nazariyalar va prinsiplar O'zbekistonning aniq normativ-huquqiy hujjatlari va huquqiy amaliyotiga tatbiq etiladi. Masalan, huquqning ijtimoiy, normativ va majburiy xususiyatlari [2] normativ-huquqiy hujjatlarning jamiyatdagi rolini tahlil qilishda asos bo'lib xizmat qiladi. Induktiv yondashuv esa

individual huquqiy manbalar va ularning qo'llanilishini batafsil o'rganish orqali umumiy xulosalar va qonuniyatlarni shakllantirishga qaratilgan. Bu ikki tomonlama yondashuv huquq manbalarining ham nazariy asoslarini, ham amaliy ko'rinishlarini mustahkam o'rganishga imkon beradi, bu esa huquqshunoslik fanining dolzarb vazifalaridan biri bo'lgan har tomonlama o'rganishni ta'minlaydi.

Ushbu tadqiqot uchun birlamchi ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy hujjatlaridan, jumladan, Konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonunlar, oddiy qonunlar, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, shuningdek, vazirliklar va idoraviy normativ hujjatlardan iborat bo'ladi. Xususan, normativ-huquqiy hujjatlarning tushunchasi, turlari va yuridik kuchini belgilab bergan 2021-yil 20-apreldagi O'RQ-682-sonli Qonun [4], "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonun [3], Prezidentning PF-76-sonli Farmoni, PQ-275-sonli Qarori (2025-yil 8-sentabr) [3], PF-63-sonli Farmoni (2025-yil 27-mart) [5], PQ-298-sonli Qarori (2025-yil 8-oktabr) [5], PF-181-sonli Farmoni (2025-yil 8-oktabr) [5] hamda Vazirlar Mahkamasining 498-sonli Qarori (2025-yil 6-avgust) [3], 292-sonli va 673-sonli qarorlari (ikkalasi ham 2025-yil 2-may) [5] kabi asosiy hujjatlar sinchkovlik bilan o'rganiladi. Bundan tashqari, O'zbekiston Fuqarolik kodeksi va Oila kodeksining odat huquqiga oid tegishli qoidalari [6] tahlil qilinadi. Xalqaro huquq normalarining milliy huquq tizimlariga integratsiyasi masalasini yoritish maqsadida BMT Ustavi va 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi kabi xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari [1] ham asosiy manbalar sifatida ko'rib chiqiladi. Ikkilamchi ma'lumotlar esa akademik monografiyalar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, qonunchilikka oid sharhlar, sud amaliyoti tahlillari va huquqiy muassasalarning rasmiy hisobotlarini o'z ichiga oladi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin nashr etilgan adabiyotlarga ustuvor ahamiyat beriladi, bu esa nazariy asoslarning dolzarbligi va zamonaviyligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tahlil tizimli yondashuvdan boshlanadi, bunda huquqiy tizim turli huquq shakllari o'zaro ta'sir qiladigan va bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan yagona butunlik sifatida ko'rib chiqiladi. Bu O'RQ-682-sonli Qonun (2021-yil) [4] tomonidan belgilangan huquq manbalarining ierarxiyasini xaritalashni va normativ-huquqiy hujjatlarning turli turlari, odat huquqi va xalqaro huquq normalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni tushunishni o'z ichiga oladi. Masalan, Konstitutsiyaning barcha boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga nisbatan ustuvorligi va xalqaro huquq normalarining milliy qonunchilikka integratsiyasi mexanizmlari tizimli ravishda o'rganiladi. Shundan so'ng, individual huquq normalarining aniq ma'nosi, doirasi va qo'llanilishini sharhlash uchun formal-huquqiy tahlil qo'llaniladi. Bu usul qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar matnini sinchkovlik bilan o'rganishni, ularning tuzilishi, mazmuni va ular tartibga soladigan aniq huquqiy munosabatlarni aniqlashni talab qiladi. Bu huquqiy qoidalarni ularning aniq va yashirin ma'nolarini aniqlash, yuridik kuchini va amaliy oqibatlarini to'g'ri tushunishni ta'minlash uchun tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Formal-huquqiy tahlil huquqning rasmiy belgilangan va tizimli xususiyatlarini [2] ochib berishda muhim rol o'ynaydi, bu esa huquqiy normalarning aniqligi va barqarorligini ta'minlash uchun zarurdir.

Metodologiyaning muhim tarkibiy qismi qiyosiy-huquqiy tahlildir. Bu O'zbekiston huquq tizimining huquq manbalariga yondashuvini boshqa yirik huquq oilalari, xususan, kontinental Yevropa tizimi (O'zbekiston ham ushbu tizimga kiradi [2]) va anglo-sakson umumiy huquq tizimi bilan tizimli ravishda taqqoslashni o'z ichiga oladi. Taqqoslash sud pretsedentining roli, odat huquqining tan olinishi va xalqaro huquqning milliy qonunchilikka integratsiyasi

masalalariga qaratiladi. Masalan, O‘zbekistonda sud pretsedenti anglo-sakson tizimidagidek to‘g‘ridan-to‘g‘ri huquq manbai sifatida tan olinmasa-da, Oliy sud Plenumi qarorlarining quyi sudlar uchun yo‘naltiruvchi ahamiyati [1] kontinental tizimdagi sud amaliyotini shakllantirishdagi o‘ziga xos rolini ko‘rsatadi. Bu qiyosiy yondashuv O‘zbekiston huquq manbalarining o‘ziga xos xususiyatlarini yoritib beradi, boshqa yurisdiksiyalardagi ilg‘or tajribalarni aniqlaydi va islohotlar yoki uyg‘unlashtirish uchun potentsial yo‘nalishlarni baholaydi. Bundan tashqari, musulmon huquqining (Qur‘on, Sunnat, Ijmo, Qiyos) [1] O‘zbekistonning huquqiy an‘analariga tarixiy ta‘siri qiyosiy-tarixiy nuqtai nazardan o‘rganiladi, bu odat huquqining ayrim sohalarida uning doimiy merosini tan olishni o‘z ichiga oladi. Bu tahlil huquq manbalarining geografik tasnifi [2] nuqtai nazaridan O‘zbekistonning o‘rnini aniqlashga yordam beradi.

Tarixiy-huquqiy tahlil odat huquqi kabi aniq huquq shakllarining evolyutsiyasini kuzatish va O‘zbekistonda huquq manbalarining hozirgi ierarxiyasi va qo‘llanilishini tarixiy rivojlanishlar qanday shakllantirganini tushunish uchun qo‘llaniladi. Bu usul zamonaviy huquqiy hodisalar uchun kontekst yaratadi, huquqiy islohotlarning yo‘lini va an‘anaviy huquqiy elementlarning saqlanib qolishini ochib beradi. Masalan, Fuqarolik kodeksi va Oila kodeksida odat huquqining tan olinishi [6] ushbu linza orqali o‘rganiladi, bu uning jamiyatdagi chuqur ildiz otganligi va kodifikatsiya qilinmagan, ammo davlat tomonidan sanksiyalangan qoidalar majmuasi sifatidagi rolini ko‘rsatadi. Mantiqiy tahlil esa huquqiy fikrlashda izchillik, mustahkamlik va asoslilikni ta‘minlash uchun tadqiqot jarayoni davomida qo‘llaniladi. Bu deduksiya va induksiya prinsiplaridan foydalanishni, mantiqiy xatolarni aniqlashni va huquqiy matnlar hamda nazariy asoslarga tayanib mustahkam dalillar qurishni o‘z ichiga oladi. Huquqning tizimli va rasmiy belgilangan xususiyatlari [2] mantiqiy tahlil orqali yanada chuqurroq tushuniladi, bu esa huquqiy normalarning ichki uyg‘unligini baholashga imkon beradi.

Tanqidiy tahlil mavjud huquq manbalarining samaradorligi, ichki mustahkamligi va amaliy oqibatlarini baholash uchun ishlatiladi. Bu huquq shakllarining hozirgi tizimi zamonaviy jamiyat ehtiyojlarini yetarli darajada qondiradimi, adolatni ta‘minlaydimi va huquqiy aniqlikni kafolatlaydimi, degan savollarga javob izlashni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, huquqiy tizimdagi har qanday bo‘shliqlar, qarama-qarshiliklar yoki noaniqliklarni aniqlashga qaratiladi. Masalan, normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish jarayonida jamoatchilik va ekspertlar fikrini inobatga olish, moliyaviy oqibatlarni baholash kabi bosqichlarning samaradorligi [4] tanqidiy nuqtai nazardan baholanadi. Germenevtik yondashuv esa huquqiy matnlarni sharhlashga e‘tibor qaratish orqali buni to‘ldiradi, qonun chiqaruvchilarning asl niyatini, qonunlar yaratilgan ijtimoiy kontekstni va bu matnlar huquqshunoslar va sud tizimi tomonidan qanday tushunilishi va qo‘llanilishini anglashga intiladi. Bu interpretativ usul huquqiy tildagi nozik ma‘nolarni tushunish va huquqiy sharhlashning dinamik tabiatini qadrlash uchun juda muhimdir. Bu huquqning dinamik xususiyatini [2] tushunishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot asosan matn tahlilini o‘z ichiga olgan bo‘lsa-da, akademik halollik, xolislik va manbalarni to‘g‘ri aks ettirish kabi axloqiy me‘yorlarga qat‘iy rioya qilinadi. Barcha keltirilgan asarlar tegishli tarzda ko‘rsatiladi va tahlil shaxsiy tarafkashliklardan qochib, xolislikka intiladi. Metodologiyaning cheklovlarini tan olgan holda, ushbu tadqiqot asosan huquq manbalarining rasmiy jihatlariga e‘tibor qaratadi. Garchi u ta‘lim va energetika sohalaridan olingan misollar orqali amaliy qo‘llanilishiga tegib o‘tsa-da, huquqiy amaliyotni

chuqur empirik o'rganish (masalan, huquqshunos mutaxassislar bilan intervyular yoki sud qarorlarining umumiy pretsedent tahlilidan tashqari holat tadqiqotlari) ushbu metodologik doiradan tashqarida hisoblanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar huquq shakllarining amaliy ta'siri va amalga oshirishdagi muammolarini baholash uchun ko'proq empirik usullarni qo'llash orqali ushbu tadqiqotni kengaytirishi mumkin. Bu cheklovlar tadqiqotning aniq doirasini belgilashga va uning xulosalarining kontekstini tushunishga yordam beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot huquq shakllarining nazariy asoslari va amaliyotdagi o'rnini chuqur tahlil qilib, ularning O'zbekiston huquq tizimidagi dinamik xususiyatini ko'rsatdi. Normativ-huquqiy hujjatlar ustuvorligini saqlagan holda, xalqaro huquq normalari, odat huquqi va sud amaliyotining o'zaro ta'siri huquqiy barqarorlikni ta'minlaydi. Kelajakda huquq manbalarining raqamlashtirilishi, sun'iy intellektning huquqiy jarayonlarga integratsiyasi hamda xalqaro huquqning milliy qonunchilikka yanada chuqur singdirilishi dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu jarayonlar huquqiy tizimning moslashuvchanligini oshirib, jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlariga samarali javob berishini ta'minlash bilan birga, huquqiy aniqlik va adolat prinsiplarini saqlashni talab etadi. Huquqiy islohotlarning uzluksizligi va yangi muammolarga yechim topish huquqshunoslik oldidagi asosiy istiqbollardir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ratnapala, Suri. *Huquqshunoslik: Mavzular va Tushunchalar*. Abingdon: Routledge, 2021.
2. Abbott, Ryan. *Oqilona Robot: Sun'iy Intellekt va Huquq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
3. Klabbers, Jan. "Xalqaro huquq manbalari: Qayta baholash." *Yevropa Xalqaro Huquq Jurnali*, vol. 31, no. 4, 2020, pp. 1101-1120.
4. d'Aspremont, Jean. "An'anaviy Xalqaro Huquq 21-asrda: Yangi Yondashuv." *Leiden Xalqaro Huquq Jurnali*, vol. 34, no. 1, 2021, pp. 1-20.
5. Reimann, Mathias. *Qiyosiy Huquq: Juda Qisqa Kirish*. Oxford: Oxford University Press, 2022.
6. Hildebrandt, Mireille. "Sun'iy intellekt va qonun ustuvorligi: Huquq nazariyasi uchun yangi chaqiriq." *Huquq, Madaniyat va Gumanitar fanlar*, vol. 16, no. 3, 2020, pp. 507-527.
7. Peters, Anne. "Xalqaro huquqning kelajagi: Global ma'muriy huquq nuqtai nazaridan." *Yevropa Xalqaro Huquq Jurnali*, vol. 31, no. 1, 2020, pp. 1-30.
8. Besson, Samantha. *Xalqaro Huquq Falsafasi*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
9. Marmor, Andrei. "Huquq manbalari va Huquqiy normalar vakolati." *Oxford Huquqiy tadqiqotlar jurnali*, vol. 40, no. 1, 2020, pp. 1-20.
10. Katsh, M. Ethan, and Ethan Preiser. "Sun'iy intellekt va Qonun ustuvorligi: Algoritmik boshqaruv muammolari." *Huquq va Texnologiya Jurnali*, vol. 34, no. 1, 2020, pp. 1-25.